

The status of state-owned and state-affiliated companies in administrative proceedings in order to achieve spatial justice and territorial planning

Mehdi Taati¹, Hossein Monvari², Mohsen Malek Afzali²

1. Department of Public Law, Semnan Branch, Islamic Azad University, Semnan, Iran. Email: m.taati23@gmail.com

2. Department of Law, Quds City Branch, Islamic Azad University, Quds City, Iran. Email: hmonavari@gmail.com

3. Professor, Department of Law, Faculty of Law and Political Science, Higher Education Complex for Humanities, Al-Mustafa Al-Alamiyah University, Qom, Iran. Email: m.malek_a@gmail.com

ARTICLE INFO

Abstract

Article type:
Research Paper

Article history:

Received: April 3, 2026

Revised: April 27, 2025

Accepted: June 16, 2026

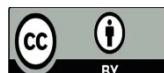
Published: June 16, 2026

Keywords:

Administrative and legal claims government civil liability state-owned companies rule of law

State-owned and state-affiliated companies, as executive tools of governments in the implementation of public policies and economic development, have a special place in the legal system. These companies, having an independent legal personality, are also considered part of the government structure, which creates legal challenges in administrative litigation. The ambiguities in the legal status of these companies and how they are treated in litigation processes have made a detailed examination and comprehensive analysis of this issue necessary. This article examines the legal status of state-owned and state-affiliated companies in the process of administrative litigation. As independent legal entities, state-owned companies play a pivotal role in providing public services and implementing major government policies. However, the legal independence of these companies always faces complex challenges in administrative litigation. The present study, with the aim of analyzing the legal status of state-owned companies, first examines the concept and defines their legal nature, and then evaluates the legal frameworks governing the status of these companies with a comparative approach. Next, the processes related to filing lawsuits against these companies, the conditions for accepting complaints, and their defense rights are analyzed, focusing on the principles of fair trial. In addition, judicial procedures and decisions of administrative courts related to this area are examined, and challenges arising from conflicting laws, the complexity of the organizational structure, and the limitations of legal authority are evaluated. The results of the research show that state-owned companies, despite having independent legal personality, are sometimes considered as non-governmental public institutions.

How to cite: Taati, M, Monvari, H and Malek Afzali, M. (2026). The status of state-owned and state-affiliated companies in administrative proceedings in order to achieve spatial justice and territorial planning. *Geography and Regional Planning*, 16(63).231-250. <https://doi.org/10.22034/jgeoq.2026.585097.4471>

© Author(s) retain the copyright and full publishing rights

DOI: <https://doi.org/10.22034/jgeoq.2026.585097.4471>

Publisher: Qeshm Institute of Higher Education

Introduction

State-owned and government-affiliated companies play a pivotal role in implementing economic, social, and developmental policies, serving as executive instruments for managing large national projects and delivering public services. These entities, while possessing independent legal personality, are simultaneously considered part of the governmental structure, creating complex legal challenges in administrative proceedings. The dual nature of these companies—operating both as commercial entities seeking profit and as public service providers—has resulted in significant ambiguity regarding their legal status within Iran's legal system. This ambiguity is further compounded by fragmented and sometimes contradictory laws and regulations governing their operations, including the General Accounting Law, the Civil Service Management Law, and the Law on the Implementation of General Policies of Article 44 of the Constitution. The lack of a coherent legal framework and clear procedural rules for administrative litigation involving these companies has led to confusion in jurisdictional determinations, inconsistent judicial practices, and prolonged proceedings. Key challenges include determining the competent authority for hearing claims against these entities, the applicability of public or private law rules, the scope of their defensive rights, and the effectiveness of supervisory mechanisms. Moreover, the absence of a unified administrative procedure code, insufficient judicial independence in some administrative tribunals, and inadequate enforcement of fair trial principles have further undermined the efficiency and legitimacy of administrative justice in this area. These legal uncertainties not only hinder the protection of citizens' rights against potential abuses by state-affiliated entities but also contribute to the mismanagement of public resources, corruption, and a lack of accountability. Given the significant portion of the national budget allocated to these companies and their critical role in public service delivery, clarifying their legal status and establishing a coherent administrative

litigation framework is essential for achieving spatial justice, territorial planning, and the rule of law. This research aims to analyze the legal status of state-owned and government-affiliated companies in administrative proceedings, identify existing legal challenges, examine judicial practices, and propose legal reforms to enhance the efficiency, transparency, and fairness of administrative justice in Iran.

Methodology

This research adopts a descriptive-analytical approach and employs a library-based method for data collection. The required data were gathered through the study of legal texts, statutes, regulations, administrative decisions, judicial precedents, and scholarly articles related to state-owned and government-affiliated companies and administrative proceedings in Iran. Additionally, a comparative approach was utilized to examine the legal systems of other countries, particularly France, England, and Germany, to extract transferable models and best practices for improving Iran's administrative justice system. Given that this research is fundamentally theoretical in nature and does not involve quantitative data typical of empirical or survey-based studies, it is classified as a qualitative descriptive study. The analysis focuses on evaluating the legal status of state-owned and government-affiliated companies within Iran's administrative litigation framework, identifying legal ambiguities, jurisdictional conflicts, procedural challenges, and enforcement weaknesses. Particular attention is given to examining judicial practices and rulings of the Administrative Court of Justice (Divan-e Edalat-e Edari) to assess the consistency and effectiveness of current approaches. The research also analyzes the relevant constitutional provisions (particularly Article 173), the Law on the Organization and Procedure of the Administrative Court of Justice, the General Accounting Law, and other pertinent regulations to identify gaps and propose legislative, structural, and procedural reforms aimed at enhancing the efficiency,

transparency, and fairness of administrative proceedings involving state-affiliated entities.

Results and Discussion

The findings of this study reveal that state-owned and government-affiliated companies in Iran, despite possessing independent legal personality, occupy a legally ambiguous position within the administrative litigation framework, creating significant challenges for both claimants and judicial authorities. The results indicate that the dual nature of these entities-operating simultaneously as commercial enterprises pursuing profit and as public service providers fulfilling governmental functions-has led to persistent jurisdictional conflicts, inconsistent judicial interpretations, and procedural complexities. A key finding is the fragmented and sometimes contradictory legal framework governing these companies, including the General Accounting Law, the Civil Service Management Law, and the Law on the Implementation of General Policies of Article 44 of the Constitution, which collectively fail to provide clear and coherent guidance on their status in administrative proceedings. The analysis of judicial practices and rulings of the Administrative Court of Justice (Divan-e Edalat-e Edari) demonstrates that while the Court serves as the primary authority for hearing complaints against these entities, significant challenges remain, including the distinction between determining the occurrence of violations (within the Court's jurisdiction) and assessing the quantum of damages (falling under the jurisdiction of general courts), a bifurcation that often prolongs proceedings and increases litigation costs. The comparative examination of legal systems in France, England, and Germany reveals that countries with unified administrative procedure codes, clear institutional frameworks, and robust judicial independence have achieved greater transparency and efficiency in handling claims involving state-affiliated entities. The discussion further highlights that the lack of a comprehensive administrative procedure code, the absence of a clear theoretical foundation for Iran's administrative justice

system, insufficient judicial independence in certain tribunals, and inadequate enforcement of fair trial principles-including the right to be heard, equality of arms, and impartiality-have collectively undermined public trust and the effectiveness of administrative oversight. Furthermore, the study identifies that the organizational complexity of these companies, coupled with weak internal supervisory mechanisms and limited external oversight, has facilitated mismanagement, corruption, and the dissipation of public resources, ultimately contributing to citizen dissatisfaction and diminished confidence in the political-legal system. The discussion concludes that addressing these challenges requires comprehensive legal reforms, including the codification of a unified administrative procedure law, clarification of jurisdictional boundaries, strengthening of judicial independence and impartiality, enhancement of supervisory mechanisms, simplification of organizational structures, and increased transparency

Conclusion

The study concludes that state-owned and government-affiliated companies play an increasingly prominent role in Iran's political-economic relations, yet their unique dual structure-operating both as commercial entities seeking profit and as public service providers-has created significant legal ambiguity and complexity within the administrative litigation framework. This duality, while appearing to follow commercial corporate structures, has led to a lack of transparency regarding their legal status, as the legislator has increasingly subjected these public institutions to special regulations, removing them from the exclusive domain of private law to the extent that their resemblance to commercial companies is now largely theoretical. The findings underscore that the fragmented and sometimes contradictory legal framework governing these entities, combined with the absence of a unified administrative procedure code and clear theoretical foundations for Iran's administrative justice system, has resulted in

persistent jurisdictional conflicts, inconsistent judicial practices, prolonged proceedings, and weakened protection of citizens' rights against potential abuses by state-affiliated entities. The comparative analysis of legal systems in France, England, and Germany demonstrates that countries with comprehensive administrative procedure codes, robust judicial independence, and clear institutional frameworks have achieved greater efficiency, transparency, and fairness in handling claims involving state entities. The research further emphasizes that the organizational complexity of these companies, weak internal supervisory mechanisms, and limited external oversight have facilitated mismanagement, corruption, and the dissipation of public resources, ultimately undermining public trust and the broader goals of good governance, spatial justice, and territorial planning. To address these challenges, the study proposes a series of comprehensive legal and structural reforms, including the codification of a

unified administrative procedure law, clarification of jurisdictional boundaries between the Administrative Court of Justice and general courts, strengthening of judicial independence and impartiality, enhancement of supervisory and accountability mechanisms, simplification of organizational structures, improved access to administrative justice for citizens, and increased transparency in the operations of state-affiliated entities. Ultimately, the conclusion emphasizes that achieving an effective, transparent, and fair administrative justice system requires sustained political commitment, periodic review of laws, active engagement with international best practices, and the active participation of all stakeholders, including government, legal experts, civil society, and citizens. Such a comprehensive approach is essential for protecting citizens' rights, improving the performance of state-owned companies, enhancing the rule of law, and fostering sustainable development and good governance in Iran.

Ethical considerations

Following the principles of research ethics

The authors have observed the principles of ethics in conducting and publishing this scientific research, and this is confirmed by all of them.

Data Availability Statement

Data available on request from the authors.

Acknowledgements

First author: Preparation of samples, conducting experiments and collecting data, performing calculations, statistical analysis of data, analysis and interpretation of information and results, preparing a draft of the article.

Second author: Preparation of samples, conducting experiments and collecting data, performing calculations, statistical analysis of data, analysis and interpretation

of information and results, preparing a draft of the article.

Third author: Preparation of samples, conducting experiments and collecting data, performing calculations, statistical analysis of data, analysis and interpretation of information and results, preparing a draft of the article.

Ethical Considerations

The authors affirm that they have adhered to ethical research practices, avoiding plagiarism, misconduct, data fabrication or falsification, and have provided their consent for this article's publication.

Funding

This research was conducted without any financial support from Payam Noor University.

Conflict of Interest

The authors declare no conflict of interest

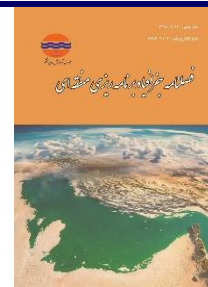

انجمن ژئوپلیتیک ایران

فصلنامه جغرافیا و برنامه ریزی منطقه‌ای

شاپا چاپی: ۶۴۶۲-۲۲۲۸ شاپا الکترونیکی: ۲۱۱۲-۲۷۸۳

Homepage: <https://www.jgeoqeshm.ir/>

وضعیت شرکت‌های دولتی و وابسته به دولت در دادرسی اداری در راستای تحقق عدالت فضایی و آمایش سرزمینی

مهدی طاعتی^۱، حسین منوری^۲✉، محسن ملک افضلی^۳

۱. گروه حقوق عمومی، واحد سمنان، دانشگاه آزاد اسلامی، سمنان، ایران. رایانامه: m.taati23@gmail.com

۲. نویسنده مسئول. گروه حقوق، واحد شهر قدس، دانشگاه آزاد اسلامی، شهر قدس، ایران. رایانامه: hmonavarii@gmail.com

۳. استاد تمام گروه حقوق، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، مجتمع آموزش عالی علوم انسانی، جامعه المصطفی العالمیه، قم، ایران. رایانامه: m.malek_a@gmail.com

چکیده

شرکت‌های دولتی و وابسته به دولت به‌عنوان ابزارهای اجرایی دولت‌ها در تحقق سیاست‌های عمومی و توسعه اقتصادی، جایگاه ویژه‌ای در نظام حقوقی دارند. این شرکت‌ها با برخورداری از شخصیت حقوقی مستقل، در عین حال بخشی از ساختار حکومتی محسوب می‌شوند که این امر باعث ایجاد چالش‌های حقوقی در دعاوی اداری می‌گردد. ابهامات موجود در وضعیت حقوقی این شرکت‌ها و نحوه برخورد با آن‌ها در فرآیندهای دادرسی، بررسی دقیق و تحلیل جامع این موضوع را ضروری ساخته است. این مقاله به بررسی وضعیت حقوقی شرکت‌های دولتی و وابسته به دولت در فرآیند دادرسی‌های اداری می‌پردازد. شرکت‌های دولتی به‌عنوان اشخاص حقوقی مستقل، نقش محوری در ارائه خدمات عمومی و اجرای سیاست‌های کلان دولت ایفا می‌کنند. با این حال، استقلال حقوقی این شرکت‌ها همواره با چالش‌های پیچیده‌ای در دعاوی اداری مواجه است. پژوهش حاضر با هدف تحلیل جایگاه قانونی شرکت‌های دولتی، ابتدا به بررسی مفهومی و تعریف ماهیت حقوقی آن‌ها پرداخته و سپس چارچوب‌های قانونی حاکم بر وضعیت این شرکت‌ها را با رویکرد تطبیقی ارزیابی کرده است. در ادامه، فرآیندهای مربوط به طرح دعاوی علیه این شرکت‌ها، شرایط پذیرش شکایات، و حقوق دفاعی آن‌ها با تمرکز بر اصول دادرسی منصفانه تحلیل شده است. افزون بر این، رویه‌های قضایی و آرای محاکم اداری مرتبط با این حوزه مورد بررسی قرار گرفته و چالش‌های ناشی از تعارض قوانین، پیچیدگی ساختار سازمانی و محدودیت‌های اختیارات قانونی ارزیابی شده است. نتایج پژوهش نشان می‌دهد که شرکت‌های دولتی با وجود برخورداری از شخصیت حقوقی مستقل، در مواردی به‌عنوان نهادهای عمومی غیردولتی قلمداد می‌شوند.

اطلاعات مقاله

نوع مقاله: مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۵/۱/۱۴

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۲/۷

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۳/۲۶

تاریخ انتشار: ۱۴۰۵/۳/۲۶

کلیدواژه‌ها:

دعاوی اداری و حقوقی
مسئولیت مدنی دولت
شرکت‌های دولتی حاکمیت
قانون

استناد: طاعتی، مهدی، منوری، حسین و ملک افضلی، محسن. (۱۴۰۵). وضعیت شرکت‌های دولتی و وابسته به دولت در دادرسی اداری در راستای تحقق عدالت فضایی و آمایش سرزمینی. *جغرافیا و برنامه ریزی منطقه‌ای*، ۱۶(۶۳): ۲۳۱-۲۵۰. DOI: 10.22034/jgeoq.2026.585097.4471

© نویسندگان

ناشر: موسسه آموزش عالی قشم

مقدمه

شرکت‌های دولتی و وابسته به دولت نقش کلیدی در اجرای سیاست‌های اقتصادی، اجتماعی و توسعه‌ای ایفا می‌کنند. این شرکت‌ها به‌عنوان ابزار اجرایی دولت، علاوه بر مدیریت پروژه‌های بزرگ ملی، ارائه خدمات عمومی را نیز بر عهده دارند. از آنجایی که این شرکت‌ها در تعامل هم‌زمان با منافع عمومی و خصوصی قرار دارند، وضعیت حقوقی آن‌ها در دادرسی‌های اداری با پیچیدگی‌های خاصی همراه است. این مقاله با هدف بررسی جایگاه حقوقی شرکت‌های دولتی در دعاوی اداری و تحلیل چالش‌های ساختاری و قانونی پیش‌روی آن‌ها تدوین شده است.

تعریف و ماهیت حقوقی شرکت‌های دولتی به‌عنوان اشخاص حقوقی مستقل، در چارچوب قوانین خاص تأسیس شده و فعالیت می‌کنند. این شرکت‌ها دارای شخصیت حقوقی مجزا از دولت هستند، اما با توجه به ماهیت مالکیتی و نظارتی دولت بر آن‌ها، برخی ویژگی‌های حقوق عمومی را نیز دارا می‌باشند (کاتوزیان، ۱۳۹۷: ۸۵). این دوگانگی در ماهیت حقوقی شرکت‌های دولتی موجب شده است تا وضعیت آن‌ها در دادرسی‌های اداری محل بحث و ابهام باشد. تحلیل دقیق مفاهیم مرتبط با ماهیت حقوقی این شرکت‌ها می‌تواند به روشن شدن ابعاد حقوقی آن‌ها کمک کند. چارچوب قانونی حاکم بر شرکت‌های دولتی قوانین مختلفی بر وضعیت حقوقی شرکت‌های دولتی نظارت دارند. قانون محاسبات عمومی، قانون مدیریت خدمات کشوری و قانون اجرای سیاست‌های کلی اصل ۴۴ قانون اساسی از جمله مقرراتی هستند که به تعریف وضعیت حقوقی و ساختار سازمانی این شرکت‌ها پرداخته‌اند (میرمحمدصادقی، ۱۳۹۸: ۶۲). با این حال، پراکندگی مقررات و نبود هماهنگی میان قوانین مختلف، موجب ایجاد تعارض‌های اجرایی و تفسیری در دعاوی اداری مرتبط با این شرکت‌ها شده است. بررسی این چارچوب‌ها می‌تواند زمینه‌ساز اصلاحات قانونی مؤثر باشد.

استقلال حقوقی و چالش‌های آن شرکت‌های دولتی با وجود برخورداری از شخصیت حقوقی مستقل، همچنان از جهات مختلف تحت نظارت و کنترل دولت قرار دارند. این وضعیت باعث شده است که استقلال حقوقی آن‌ها در دعاوی اداری مورد تردید قرار گیرد (عمید زنجانی، ۱۴۰۰: ۱۱۲). از یک سو، این شرکت‌ها به‌عنوان اشخاص حقوقی مستقل شناخته می‌شوند و از سوی دیگر، ماهیت عمومی آن‌ها موجب اعمال مقررات حقوق عمومی بر آن‌ها شده است. این تعارض حقوقی یکی از چالش‌های اساسی در دادرسی‌های اداری است که نیازمند بررسی دقیق و ارائه راهکارهای قانونی می‌باشد.

طرح دعاوی علیه شرکت‌های دولتی فرآیند طرح دعاوی علیه شرکت‌های دولتی به دلیل ماهیت دوگانه آن‌ها، دارای پیچیدگی‌های ویژه‌ای است. از یک سو، این شرکت‌ها به‌عنوان اشخاص حقوقی خصوصی، مشمول قوانین مربوط به دعاوی مدنی هستند و از سوی دیگر، به دلیل ماهیت عمومی آن‌ها، مشمول مقررات دعاوی اداری نیز قرار می‌گیرند (برزگر، ۱۳۹۹: ۴۷). تعیین مرجع صالح برای رسیدگی به این دعاوی و بررسی شرایط پذیرش شکایات، از جمله موضوعاتی است که نیاز به تحلیل دقیق حقوقی دارد. حقوق دفاعی شرکت‌های دولتی در دعاوی اداری از حقوق دفاعی مشخصی برخوردارند. این حقوق شامل امکان اعتراض به تصمیمات اداری، درخواست تجدیدنظر و ارائه مدارک مستند در دفاع از خود است. با این حال، محدودیت‌های قانونی در برخی موارد، دسترسی این شرکت‌ها به ابزارهای دفاعی مؤثر را محدود کرده و زمینه‌ساز تضییع حقوق آن‌ها شده است (موسوی، ۱۴۰۱: ۹۰). تحلیل وضعیت حقوق دفاعی این شرکت‌ها می‌تواند به شفاف‌سازی فرآیندهای دادرسی کمک کند.

تعارض قوانین و آثار آن یکی از مشکلات اساسی در دعاوی اداری مربوط به شرکت‌های دولتی، تعارض قوانین حاکم بر وضعیت آن‌ها است. قوانین مختلف و گاه متناقض، موجب سردرگمی در تفسیر و اجرای مقررات شده و روند رسیدگی به دعاوی را پیچیده کرده است (جعفری لنگرودی، ۱۳۹۸: ۱۳۴). این وضعیت، علاوه بر افزایش زمان و هزینه‌های دادرسی، به کاهش کارآمدی نظام حقوقی نیز منجر شده است. رفع این تعارض‌ها نیازمند تدوین مقررات هماهنگ و شفاف است. پیچیدگی ساختار سازمانی ساختار سازمانی شرکت‌های دولتی، به دلیل تعامل هم‌زمان با نهادهای اجرایی و نظارتی، از پیچیدگی خاصی برخوردار است. این پیچیدگی‌ها می‌تواند موجب بروز ابهام در تعیین مسئولیت‌ها و اختیارات قانونی شود (قاسمی، ۱۴۰۰: ۷۳). تحلیل این ساختارها و ارائه راهکارهایی برای ساده‌سازی فرآیندهای تصمیم‌گیری می‌تواند به بهبود عملکرد حقوقی این شرکت‌ها منجر گردد. بررسی

رویه‌های قضایی رویه‌های قضایی موجود در دعاوی مرتبط با شرکت‌های دولتی نشان‌دهنده اختلاف‌نظرهای جدی در تفسیر قوانین است. آرای صادره از محاکم اداری حاکی از وجود رویکردهای متفاوت در تعیین وضعیت حقوقی این شرکت‌ها است (حسینی، ۱۴۰۱: ۵۸). بررسی و تحلیل این رویه‌ها می‌تواند به شناسایی نقاط ضعف سیستم قضایی و ارائه راهکارهای اصلاحی کمک کند. تحلیل تطبیقی نظام‌های حقوقی بررسی تطبیقی نظام‌های حقوقی سایر کشورها نشان می‌دهد که بسیاری از کشورها با اصلاح قوانین و تدوین مقررات جامع، توانسته‌اند به شفافیت بیشتری در وضعیت حقوقی شرکت‌های دولتی دست یابند (نصیری، ۱۴۰۲: ۴۱). استفاده از تجربیات بین‌المللی می‌تواند راهگشای حل چالش‌های مشابه در نظام حقوقی ایران باشد.

ابهامات حقوقی و راهکارهای پیشنهادی ابهامات موجود در وضعیت حقوقی شرکت‌های دولتی، زمینه‌ساز مشکلات فراوانی در فرآیندهای دادرسی است. تدوین قوانین شفاف‌تر و هماهنگ‌تر می‌تواند به کاهش این ابهامات و تسهیل دادرسی‌ها کمک کند. ارائه راهکارهای اجرایی و قانونی برای رفع این ابهامات ضروری به نظر می‌رسد. نقش اصلاحات قانونی در بهبود دادرسی اصلاحات قانونی در حوزه وضعیت حقوقی شرکت‌های دولتی می‌تواند به بهبود عملکرد دستگاه‌های اداری و قضایی منجر شود. تدوین قوانین جامع و یکپارچه، بازنگری در مقررات موجود و تقویت سازوکارهای نظارتی از جمله اقداماتی است که می‌تواند به افزایش کارآمدی دادرسی‌ها کمک کند.

از مسائل فوق به خوبی روشن می‌شود که دادرسی اداری، از مهمترین و اصلی‌ترین مباحث امروز حقوق اداری است که بررسی آن یک سیر بنیادین و مفهوم‌شناختی در خوانش مکاتب حقوقی و نیز در قرائت اندیشه‌های فلسفی حقوق در کنار بررسی آرای قضایی و تحلیل آن از حیث کارکرد و وضعیت شرکت‌های دولتی و وابسته به دولت در دادرسی اداری را لازم می‌دارد. انتخاب این موضوع با هدف دستیابی به نقشه جامع دادرسی اداری و تبیین اهمیت و نقش آن در نظام حقوق اداری صورت گرفته است؛ به این دلیل که امروزه نقش قضات در شکل‌دهی نظام حقوقی بسیار حائز اهمیت شده و اصول دادرسی اداری که می‌توانند الهام‌بخش نظام عادلانه اداری و اداره مطلوب باشند، توسط قضات در دادرسی اداری به رسمیت شناخته می‌شوند. لذا لازم است که نسبت به این موضوع در نظام حقوقی، توجه ویژه‌ای مبذول داشت. در این رساله تلاش می‌شود تا علاوه بر شناخت کامل مفهومی و تبیین معنایی اصول دادرسی اداری، مصادیق آن در رویه قضایی نظام‌های حقوقی پیشرفته دریافت و تبیین شده و این موارد در رویه قضایی دیوان عدالت اداری نیز مورد تحلیل و بررسی قرار گیرد. این تحقیق تلاش دارد به پاسخ این پرسش بپردازد که جلوه‌های دادرسی اداری بر وضعیت شرکت‌های دولتی و وابسته به دولت چگونه است؟

چارچوب نظری پژوهش

از مهمترین نهادها و نظام‌های مؤثر در یک جامعه دادرسی اداری می‌باشد که از انواع مختلفی از جمله قضایی و شبه‌قضایی شکل گرفته و در تنظیم روابط اجتماعی و اقتصادی و سیاسی و ... یک کشور نقش بسزایی دارد و هدف کلی آن رسیدگی به شکایات و اختلافات به وجود آمده در یک جامعه است که موجب برقراری نظم و عدالت و گسترش حاکمیت قانون در جامعه گردیده و باعث پیشرفت اقتصادی و اجتماعی جوامع و کاهش فقر و فساد می‌گردد (امیرپوررستمی نژاد، ۱۳۹۷، ص ۴۹). استفاده از اصطلاح «دیوان‌های اداری»^۱ به عنوان سازمان‌هایی که متولی دادرسی اداری اختصاصی هستند به این دلیل است که اولاً، لفظ دیوان، عام‌تر از دادگاه بوده و تمامی نهادهای دادرسی را شامل می‌شود، ثانیاً، این واژه متمایز از دادگاه‌های عمومی بوده و مانع اشتباه مفهومی می‌شود و ثالثاً، به کار بردن یک عنوان مشخص به ایجاد انسجام در نظام دادرسی اداری کمک می‌کند.

سه الگوی دادرسی در نظام‌های حقوقی مطرح است. نخست، الگوی انگلیسی که از آن به الگوی وحدت رسیدگی یاد می‌شود. بر این اساس، تمامی اختلافات از جمله اختلافات اداری باید در دادگاه‌های عمومی رسیدگی شوند و قضاوت در دادگاه‌های اداری مخالف اصل برابری در مقابل قانون و دخالت در کار قوه قضاییه است. دوم، نظام حقوقی دوگانگی رسیدگی که مصداق بارز آن کشور فرانسه است. در این کشور، با توجه به دلایل تاریخی و سیاسی از همان ابتدا نظام دادرسی اداری منسجم و جدا از دادگاه‌های عمومی تشکیل شد و مجموعه‌ای از دادگاه‌های اداری عام و اختصاصی زیر نظر شورای دولتی تأسیس گردید. در این مدل، نظارت بر اعمال دولت توسط ارگان درون قوه‌ای انجام می‌شود و قوای مقننه و قضاییه صلاحیت ابطال اعمال قوه مجریه را ندارند. سوم،

¹ Administrative Tribunals

نظام حقوقی آلمان یا مدل تلفیقی که از آن به نظام تعدد رسیدگی تعبیر می‌شود سعی در جمع محاسن دو نظام قبلی داشته است. از جمله محاسن آن عبارت است از رسیدگی به دعاوی اداری توسط متخصصین اداری آشنا با مقتضیات اداره و رعایت اصول عدالت طبیعی و عدالت رویه‌ای که بر طبق آن هیچ کس نمیتواند قاضی مدعای خویش باشد (آقایی طوق، ۱۳۸۶، صص ۱۳۶-۱۳۱).

به زعم برخی، دادرسی در نظام حقوقی ایران از یکسو شبیه نظام حقوقی انگلیس و از سوی دیگر با وجود دیوان عدالت اداری شبیه نظام حقوقی فرانسه است اما، هیچ یک از محاسن دو نظام را در خود جمع نکرده است. دیوان‌های اداری در ایران، آمیزه‌ای از سیستم فرانسوی و انگلیسی هستند که مزایای هیچ یک از این دو سیستم را ندارند، زیرا هر کدام از این سیستم‌ها با توجه به رویکرد خود در باب نظریه دولت، تفکیک قوا و مبانی حقوق اداری و هم چنین تاریخ خود مسیری متفاوت در باب دادرسی اختصاصی اداری پیش گرفته‌اند (مرادخانی، ۱۳۹۳، صص ۵۴-۴۲). در مقایسه، تأسیس و شکل‌گیری دیوان‌های اداری درای ران، نه مبتنی بر دیدگاه خاص و مبانی دولت و نظریه حقوق اداری و تفکیک قوا است و نه ناشی از تاریخ تحولات کشور، بلکه به فراخور مقتضیات و شرایط سیاسی، اجتماعی و اقتصادی تأسیس شده، بدون آن که در تأسیس هریک به اندوخته‌ها توجه شود و از تجربیات پیشین و ارتباط منطقی الگوهای پیش گفته بهره گرفته شود. از این رو، حتی در به کار بردن تعریف و عنوان واحد برای آن‌ها نیز با مشکل مواجه هستیم. تنوع و گستردگی فعالیت‌های اداری در سطوح مختلف دولتی، غیردولتی، مجامع صنفی و اختلافاتی که افراد در این سطوح دارند، به تشتت در نظام دیوان‌های اداری دامن زده است. ویژگی‌های خاص دعاوی ناشی از فعالیت‌های اداری و به خصوص اصل تخصص و نیاز به تصمیم‌گیری سریع موجب شده قانون‌گذار حل و فصل هر کدام از این اختلافات را به یک دیوان اداری معین واگذار کند (خسروی و رستمی، ۱۳۹۲، ص ۶۱).

در نظام حقوقی ایران، ابهامات فراوانی در ارتباط با این دیوان‌ها وجود دارد؛ زیرا، تأسیس آن‌ها پشتوانه‌ی نظری قوی ندارد، ماهیت متنوع اختلافات میان مردم و دولت، مقتضیات اداره‌ی امور عمومی و ضروریات اجتماعی، به مرور قانونگذار را به سمت تأسیس انواع مختلفی از دیوان‌های اداری مستقل سوق داده که از یکسو، به تورم و پراکندگی قانون‌گذاری دامن زده و از طرفی نظام مطلوب دادرسی اداری در این دیوان‌ها را دچار آسیب ساخته و تضمین حقوق شهروندان در مقابل اداره را تضعیف نموده است. فقدان مبانی نظری، نبود سیستم دادرسی روشن، تنوع در ماهیت شبه حقوقی یا شبه کیفری این دیوان‌ها و اختلاف نظر حقوق‌دانان در ارائه تعریفی جامع و مانع به تشتت در نظام قانونگذاری دامن زده تا آن جا که از آن‌ها با عناوین متعددی از جمله «مراجع اداری»، «دادگاه انتظامی»، «هیئت»، «کمیسیون»، «شورا»، «محکمه» و ... یاد می‌شود (براری، ۱۳۹۸، ص ۱۴۹).

حقوق اداری هم‌زاد دولت مدرن است. هر جا سخن از حقوق اداری می‌رود، پای دولت مدرن نیز در میان است و هر نظریه‌ای در باب دولت ارائه شود، ناگزیر بر حقوق اداری تأثیر می‌گذارد (سایینو، ۱۳۹۱، ص ۱۵). در نظام حقوقی ایران به باور برخی، نظریه‌ای در باب دولت تدوین نشده و بالتبع حقوق اداری و مسائل مرتبط از جمله دادگاه‌های اداری و دادرسی اداری از فقر نظریه‌پردازی رنج می‌برد (واعظی، ۱۳۹۳، ص ۶۳). که ریشه در تاریخ و سنن حقوق اداری ایران دارد (سایینو، منبع پیشین، ص ۱۸). فقدان مبانی نظری و پراکندگی عناوین موجب شده ارائه‌ی تعریفی واحد از دیوان‌های اداری دشوار شود. مذاقه در ماهیت مراجع مزبور نشان می‌دهد که این نهادها از یک طرف، واجد برخی از ویژگی‌های دادگاه هستند و از طرف دیگر، در برخی از جنبه‌ها خصوصیات متفاوتی از آن‌ها دارند.

نظام حقوقی ایران با حجم انبوهی از دیوان‌های اداری دست به گریبان شده که مشکلاتی از جمله فقدان مبانی نظری، نبود انسجام و وحدت، عدم استقلال و بی‌طرفی، فقدان آیین دادرسی روشن و عدم اعمال اصول دادرسی منصفانه را به دنبال داشته است. در نظام‌های مردم سالار که روابط سیاسی- اداری بین دولت و مردم بر اساس قانون، تنظیم می‌گردد عدم رعایت قوانین و مقررات در اعمال دولت، مسئولیت و پاسخگویی آن را مضاعف می‌کند به همین منظور «برای جلوگیری از تجاوز دولت و مأموران اداری از اختیارات قانونی خود، بحث کنترل و بررسی وضعیت بر تصمیمات شرکت‌های دولتی و وابسته به دولت، مطرح می‌شود». هنگام بحث پیرامون شرکت‌های دولتی، معمولاً به اینکه این شرکت‌ها دسته‌ای از مؤسسات عمومی هستند که فلسفه وجودی آن‌ها بر کسب سود و درآمد مبتنی است و مانند تاجر عمل می‌کنند، بنابراین تابع قواعد حقوق تجارت می‌باشند، بسنده می‌شود. این برداشت از شرکت‌های دولتی هرچند بهره‌ای از حقیقت داشته و در واقع این شرکت‌ها از نظر ساختار، حداقل در ظاهر، تابع

نهادهای پیش‌بینی شده در قانون تجارت هستند و دارای رکن تصمیم‌گیر (مجمع عمومی)، اداره کننده (هیئت‌مدیره و مدیرعامل) و کنترل کننده (بازرس) می‌باشند، اما این شباهت ظاهری نباید منجر به بروز این برداشت اشتباه شود که شرکت دولتی همچون شرکت تجاری عمل کرده و کارکرد ارکان آن همچون شرکت تجاری خواهد بود. در حقیقت کارکرد دوگانه شرکت‌های دولتی که این نهادها را در میان دو خصلت دنبال کننده سود و تأمین کننده خدمات عمومی قرار داده است در عمل، منجر به تحت‌الشعاع قرار گرفتن اهداف اقتصادی آن‌ها در راستای هدف‌ها، نیازها و انگیزه‌های اجتماعی و سیاسی در سطوح مختلف گشته است. از طرف دیگر ساختار متفاوت این شرکت‌ها نسبت به سایر مؤسسات دولتی منجر به کاهش نظارت دستگاه‌های نظارتی می‌گردد تا جایی که در عین اینکه از بودجه و سرمایه دولت استفاده می‌نمایند، خود را خارج از نظام دولتی قلمداد کرده و با استفاده از مکانیزم‌های تبعیضی همچون سوءاستفاده از مابه‌التفاوت نرخ ارز دولتی با بازار آزاد، معافیت‌های مالیاتی و ... در راستای جذب سودهای کلان، علاوه بر اتلاف بیت‌المال، منجر به افزایش تورم شده و پایه‌های اقتصاد ملی را تخریب نموده و نهایتاً باعث نارضایتی عموم مردم و بدبینی آن‌ها نسبت به کل نظام سیاسی - حقوقی کشور می‌شوند. لذا این شرکت‌ها هرچند بخش اعظم بودجه سالانه کشور را به خود اختصاص می‌دهند و بار اصلی ارائه خدمات عمومی برعهده آن‌هاست اما در عمل، ساختار حقوقی کمتر شناخته شده‌ای داشته و همین عدم شفافیت ساختاری، منجر به وقوع مفاسد عظیمی می‌گردد (براری، ۱۳۹۸، ص ۳۱)

هم زمان با افزایش دخالت‌های دولت و گسترش حوزه‌ی فعالیت‌های دولت در ساحت‌های مختلف جامعه، اهمیت وجود مراجعی برای رسیدگی به اختلافات بین دولت و افراد در کنار دادگاه‌های عمومی بیشتر نمایان شد. در ابتدا این گونه دعای در دادگاه‌های عمومی رسیدگی می‌شد، لیکن ویژگی‌های خاص این اختلافات یعنی تخصصی بودن آن‌ها، ضرورت حل و فصل سریع، ارزان، بدون تشریفات و دخیل بودن بحث منفعت عمومی باعث شد این نوع دعای از صلاحیت دادگاه‌های عمومی خارج شود و در صلاحیت مراجعی خاص با عنوان دیوان‌های اداری قرار گیرد (خسروی و رستمی، ۱۳۹۲، ص ۸۹)

وضعیت شرکت‌های دولتی و وابسته به دولت در دادرسی اداری بسیار گسترده و وسیع است و طیف مختلفی از انواع شرکت‌ها و مقامات ناظر را در بر می‌گیرد. نظام‌مند کردن و قاعده‌مند نمودن وضعیت شرکت‌های دولتی و وابسته به دولت بر حجم عظیمی از فعالیت‌های اجرایی کشور که بر عهده قوه مجریه قرار گرفته نیازمند بسترهای قانونی روشن و گویایی است. نظارت از طریق سلسله مراتب اداری اگر چه یکی از مهمترین و کارآمدترین شیوه‌های نظارتی است. اما به دلیل گستردگی زیاد و عدم محدود شدن آن به قوانین و مقررات می‌تواند عاملی در جهت استبداد اداری و بروکراسی اداری قلمداد گردد و بر کارایی کارمندان و بازدهی کار اداری تأثیر گذارد. سازوکارهای نظارت سلسله مراتبی در برخی موارد به طور روشن گویای نحوه عمل مدیران و مستخدمین نیست. اگرچه قانونگذار تلاش نموده است تا در قوانین و مقررات اداری بر رعایت سلسله مراتب اداری تأکید ورزد و حدود اطاعت از مقامات مافوق را برای مادون روشنی گرداند اما قوانین و مقررات جزایی در این زمینه به طور روشن همخوانی ندارد و ابهاماتی در میزان مسئولیت مقامات مادون در اطاعت از سلسله مراتب اداری در بحث امر آمر قانونی پدید می‌آورد. اما شاید مسئله مهم‌تر در نارسایی نظارت، اشکال در اجرای درست قوانین نظارتی باشد. بدیهی است با اعمال صحیح نظارت درون سازمانی و ایجاد اعتماد در شهروندان به مراجعه به مقامات مافوق اداری به جای مراجعه مستقیم به مراجع صالح قضایی، چه بسا موجب تقلیل مراجعات قضایی گردد.

نظارت قضایی بر اعمال دولت، ریشه در مفهوم بنیادین حکومت قانون دارد. بدون درک روشنی از ایده حکومت قانون و نظام‌های حقوقی-سیاسی مقابل آن و بدون توجه به معیارهای تحقق حکومت قانون و تلاش برای پیاده‌سازی آن‌ها، نمی‌توان انتظار داشت که نظارت قضایی بتواند حمایت لازم را از شهروندان در مقابل اداره، فراهم نماید. به علاوه، حقوق اداری، در بستر حکومت قانون، از دو طریق گسترش یافته است تا با ایجاد ظرفیت‌های جدید، امکان توسعه و تعمیق نظارت قضایی در جهت حمایت هرچه مؤثرتر، از شهروندان فراهم گردد. طریق اول، استخراج «اصول کلی حقوق اداری» توسط قضات از ارزش‌های اساسی قانون‌مداری، مردمسالاری و حقوق بشر و اعلام آن‌ها به عنوان معیارهای نظارت بر دولت است؛ تجربه‌ای که در کشور فرانسه دیده می‌شود. اما روش دوم که پذیرش و رواج بیشتری دارد، تصویب «قانون عام اداری» با عناوین مختلف بوده است. این قوانین، اصول کلی حقوق اداری و آئین‌های عام تصمیم‌گیری اداری را در قالب یک کد واحد، مدون می‌کنند. با مدون‌سازی اصول و آئین‌های مشترک اداری، قضاتی که مأمور نظارت قضایی بر اقدامات و تصمیمات دولت هستند، از دایره تنگ معیار «قانونی بودن» صرف، در مفهوم

مضیق آن، بیرون می‌آیند و با بکارگیری مجموعه گسترده‌ای از معیارها، ضوابط، آیین‌ها و اصول شکلی و ماهوی، می‌توانند بصورتی مؤثرتر، عمیق‌تر و انعطاف‌پذیرتر بر عملکرد دولت نظارت کنند.

در خصوص پیشینه تحقیق باید گفت با بررسی به عمل آمده تا کنون به طور خاص و جداگانه آن طور که این تحقیق در نظر دارد، حول محور اعمال اصول دادرسی اداری در این نوع رسیدگی از جانب محققین به طور مبسوط و با ساختاری که در این تحقیق بررسی خواهد شد، پژوهشی به عمل نیامده است و صرفاً به صورت موردی تحقیقاتی در خصوص تقویت نظارت دیوان عدالت اداری با تأکید بر حقوق شهروندی، روند و اصول رسیدگی به تخلفات اداری و کاربرد اصول دادرسی عادلانه در آن انجام شده است.

مولاییگی (۱۳۹۸) در کتابی تحت عنوان «صلاحیت و آئین دادرسی دیوان عدالت اداری» در دو فصل به بررسی مطالبی می‌پردازد. در فصل اول تشکیلات و صلاحیت دیوان عدالت اداری به تفکیک شامل صلاحیت شعب، هیات عمومی و هیات‌های تخصصی مورد بحث و بررسی قرار گرفته و سعی شده است. با بیان مقررات و نظریه حقوقدانان به رویه عملی و همچنین آرای وحدت رویه هیات عمومی دیوان عدالت اداری نیز استناد گردد تا هم به لحاظ علمی و نظری و هم به لحاظ کاربردی و عملی مفید واقع شود. آنگاه در فصل دوم، آئین دادرسی دیوان عدالت اداری، با توجه به قانون جدید و آرای وحدت رویه ناظر بر رسیدگی در شعب بدوی و تجدید نظر و هیات‌های تخصصی و نیز هیات عمومی مورد مطالعه قرار گرفته است.

یزدان مهر (۱۳۹۴) در کتابی تحت عنوان «تحلیلی بر قانون تشکیلات و آیین دادرسی دیوان عدالت اداری» با استفاده از منابع جدید و با اشاره به الگوهای دادرسی اداری و الگوی ایرانی دادرسی اداری و سیر تحولات آن طی سه دهه اخیر به تحلیل قانون جدید دیوان عدالت اداری پرداخته است. از ویژگی‌های این اثر می‌توان به نگاه گسترده به جزئیات و دقایق و ظرایف در روند تصویب قانون و محتوای آن با استفاده از نظرات و دیدگاه‌های مختلف، ضمن مقایسه قانون با وضعیت سابق و اشاره به نسبت آن با اصول حقوق عمومی و اداری در پایان هر قسمت اشاره کرد. در این اثر همچنین گزیده‌ای از آرای دیوان عدالت اداری، مرتبط و متناسب با مباحث مطرح شده، به عنوان ضمیمه در دسترس مخاطب قرار گرفته است.

اردشیر (۱۳۸۹)، در کتاب سازکارهای نظارت بر شرکت‌های دولتی، ضمن بیان تعاریف و مفاهیم مرتبط با نظارت بر شرکت‌های دولتی، نخست مبحث بودجه‌ریزی شرکت‌های دولتی مطرح و سپس، جزئیات نسبی ساختار شرکت‌های دولتی و چگونگی تحصیل شخصیت حقوقی آنها، توضیح داده شده است. در ادامه مبحث نظارت در سیستم‌های مختلف نظیر: کنترل مالی، پارلمانی، قضایی و...، بررسی و روند نظارت بر سیستم مالی مختلف کشور ایران، ارزیابی شده است. در پایان نیز نتیجه‌گیری کلی از مباحث کتاب، ارائه شده است.

صدرالحفاظی (۱۳۷۲) در کتاب خود که اولین اثر در زمینه دیوان عدالت اداری است با عنوان «نظارت قضایی بر اعمال دولت در دیوان عدالت اداری» به تبیین مبانی نظارت قضایی دیوان عدالت اداری بر دستگاه‌های دولتی پرداخته است.

پیش از نگارش این رساله، پژوهشی از سوی مؤلف و همکاری علمی دکتر احمد مرکزالمیری در پژوهشگاه قوه قضایی صورت گرفت که در آن علاوه بر بحث مسائل مبنایی و تحلیلی موضوع، بعضی از مصداق‌های اصول حقوق اداری در نظام‌های حقوقی انگلستان، آمریکا و فرانسه و همچنین ایران (آرای شعب دیوان عدالت اداری) تبیین گشت که نهایتاً به انتشار کتابی تحت عنوان مفهوم و قلمرو اصول کلی حقوق اداری؛ امکان و چگونگی استناد به آن در رسیدگی‌های قضایی انجامید. این امر موجب شد تا در نگارش این رساله، تلاش شود تا اولاً حتی الامکان از تکرار مکررات اجتناب شود به نحوی که رساله حاضر، به مباحث مطروحه این کتاب عمق و دقت بیشتری داده و نوعاً مکمل و توسعه دهنده مباحث آن باشد و ثانیاً با توجه به فرصت مطالعاتی مؤلف در دانشگاه علوم اداری ایشپیر آلمان و نیز شناخت نسبتاً کم نظام حقوقی کشورمان از حقوق این کشور از حقوق اداری آلمان به نحو قابل توجهی در نگارش هر چه دقیق‌تر این اثر استفاده شود. در میان آثار ارزنده فارسی نگاشته شده در این زمینه می‌توان به کتاب اصول حقوق اداری در پرتو آرای دیوان عدالت اداری اثر دکتر مهدی هداوند اشاره نمود که البته مطابق آنچه نگارنده محترم هم در مقدمه اشاره نموده‌اند، بیشتر جنبه پیش‌درآمد داشته و سرآغازی برای پژوهش در این زمینه می‌باشد. همچنین می‌توان به اثر برجسته دکتر محسن صادقی تحت عنوان اصول حقوقی و جایگاه آن در حقوق موضوعه و نیز مقاله «اصول کلی

حقوق و حقوق موضوعه» اثر ژان بوالنژه به ترجمه آقای محمدزاده وادقانی اشاره نمود که این آثار نیز به مباحث کلی در ارتباط با اصول حقوقی پرداخته و بطور تفصیلی و نیز تخصصی در حوزه حقوق اداری بحثی نشده است.

نیکونهاد و کلوندی (۱۴۰۰) در مقاله خود با عنوان «تاملی بر مفهوم و مصادیق سوءاستفاده از موقعیت اداری در رویه شعب دیوان عدالت اداری»، به این موضوع پرداخته‌اند که بحث سوء استفاده از مقام مقام و و موقعیت اداری، از حقوق انگلیس اقتباس شده و شعب دیوان در این خصوص رویه واحدی ندارند.

بنابراین در آثاری که تاکنون منتشر شده است، به جنبه «وضعیت شرکت‌های دولتی و وابسته به دولت در دادرسی اداری» پرداخته نشده است.

هاشمی و همکاران (۱۴۰۰) در پژوهشی تحت عنوان مفهوم امنیت شغلی در قراردادهای کاری با جنبه مستمر و مدت موقت با نگاهی به آرای هیات عمومی دیوان عدالت اداری، امنیت شغلی از منظر کلان، به معنای ایجاد حاشیه امن در فرآیند انجام کار، اتمام کار و تمدید قرارداد کار است. امنیت شغلی در رابطه با طرفین قرارداد کار به نحوی مطرح می‌شود که هر طرف افزون بر کسب منفعت از اجرای قرارداد، از حیث استمرار قرارداد نیز آسودگی خاطر نسبی داشته باشد. اگر کارگر امنیت شغلی داشته باشد، با خیالی آسوده به اشتغال خویش مبادرت می‌کند، کارفرما نیز باید از این امنیت برخوردار باشد تا بتواند با شرایطی بهینه، زمینه اشتغال مطلوب کارگر را فراهم کند. امنیت شغلی با وجود اهمیت زیادی که دارد، به نوعی در قوانین مورد انفعال قرار گرفته است. قوانین مصوب در این زمینه، با نقایص بسیاری مواجه است. رفع ابهام از قوانین، مستلزم تفسیری روشن از منطوق مقرر هاست که این مهم بر عهده مرجع واضع (مجلس شورای اسلامی) قرار دارد. به نظر می‌رسد در شرایط فعلی که قوانین صریح و شفاف در این حوزه کمتر به چشم می‌خورد، ضرورت دارد با تمسک به آرای قضایی در پی استخراج رویه واحدی باشیم تا هم تعارض آراء کمتر به چشم بخورد و هم کارگران در قراردادهای کار مدت موقت از حاشیه امن نسبی برخوردار باشند. متأسفانه وضع قوانین و مقرره‌های پراکنده در این حوزه ید برتر را در اختیار کارفرما قرار داده است، به نحوی که در قوانین جدیدتر از جمله قانون رفع موانع تولید، قانون تنظیم بخشی از مقررات تسهیل نوسازی صنایع کشور، قانون برنامه سوم و غیره طرق تعدیل نیروی کار و فس قرارداد کار به نحوی پیش‌بینی شده است که جای اعتراضی برای کارگر باقی نمی‌گذارد. از سوی دیگر، مذاقه در آرای دیوان عدالت اداری به شکل نسبی امنیت شغلی در قراردادهای کار مدت موقت را مورد حمایت قرار می‌دهد، اما در مواردی تعارض در آراء و رویه‌های متخذه را نمایان می‌کند. از این رو اگرچه نمی‌توان از نقش و جایگاه رویه قضایی در موضوع امنیت شغلی غافل شد، بررسی آرای هیات عمومی دیوان عدالت اداری نشان داد نمی‌توان در موضوع حاضر رویه واحدی از آراء دیوان مستخرج کرد، چراکه بین مفاد آرای دیوان در بازه‌های زمانی مختلف تعارض به چشم می‌خورد.

نخجوانی (۱۴۰۰)، تحلیل رویه دیوان عدالت اداری در خصوص صیانت از مالکیت خصوصی در موارد مرتبط با میراث فرهنگی، امروزه، اهمیت حفظ آثار تاریخی و ارتباط آن با عناصر هویت جمعی و ملی بر کسی پوشیده نیست. با این حال، در بسیاری از این موارد حفظ این آثار این قابلیت را دارد که با مالکیت خصوصی افراد تعارض بیابد. با توجه به جایگاه و تصمیم‌گیری سازمان میراث فرهنگی در این حوزه به عنوان یک اداره، دیوان عدالت اداری نیز نقش حائز اهمیتی در شکل‌گیری فرآیندهای مرتبط دارد. این مقاله بر آن است تا بررسی اجمالی مفاهیم و عناصر کلیدی نظیر مالکیت خصوصی و منفعت عمومی و سپس پرداختن به برخی پرونده‌های مرتبط با تعارض منافع عمومی (حفظ میراث فرهنگی) با مالکیت خصوصی، رویه دیوان عدالت اداری در حل این تعارض و نقش آن در فرآیند نهایی حفاظت از این میراث را بررسی و تحلیل نموده است.

پارسا (۱۴۰۰) در پژوهشی تحت عنوان بررسی تطبیقی هزینه دادرسی در دیوان عدالت اداری ایران و شورای دولتی فرانسه، در این مطالعه با استفاده از روش توصیفی- تحلیلی و با گردآوری منابع کتابخانه‌ای به بررسی تطبیقی هزینه دادرسی در دیوان عدالت اداری ایران و شورای دولتی فرانسه پرداخته شد و هدف از این مطالعه بررسی تطبیقی هزینه دادرسی در دیوان عدالت اداری ایران و شورای عالی فرانسه می‌باشد. بدین منظور ابتدا مقدمه‌ای از مبحث شرح گردید و پس از مفاهیم اصلی و پیشینه‌ای از تحقیق به بررسی تطبیقی هزینه دادرسی در این دو کشور پرداخته شد. طبق نتایج به دست آمده هزینه دادرسی در دیوان عدالت اداری ایران و شورای عالی فرانسه مسأله‌ای روشن، وضوح و تعریف شده است. این مبلغ در دیوان عدالت اداری ایران، سال ۱۳۹۲ به بالاترین میزان خود یعنی صد هزار ریال و دویست هزار ریال افزایش پیدا کرده است در واقع هزینه دادرسی در دوره‌ای رایگان

و در حال حاضر هزینه دادرسی اقامه دعوا در دیوان اخذ می‌شود. در ماده ۱۹ قانون تشکیلات و آیین دادرسی دیوان عدالت اداری میزان هزینه دادرسی در دیوان افزایش دو برابری نسبت به قبل پیدا کرده است. در واقع اصل رایگان بودن تا حدودی در نظام‌های حقوق داخلی پذیرفته شده است با این حال رویه یکسانی میان نظام‌های موجود حقوق اداری وجود ندارد. در حقوق فرانسه پایین بودن نرخ هزینه دادرسی در محاکم اداری را گاهی عدالت ارزان، یا شبه ارزان نیز نام نهاده‌اند و بسیار کم هزینه است.

پروین و حاجیانی (۱۴۰۰) آزادی کسب و کار در قوانین موضوعه و رویه هیئت عمومی دیوان عدالت اداری با تأکید بر مجوز تأسیس، در نظام معاصر تسهیل فضای کسب و کار موجب رشد و توسعه یافتگی می‌گردد و با معیار آزادی اقتصادی سنجیده می‌شود. یکی از شقوق آزادی اقتصادی، آزادی کسب و کار است که ناظر بر آزادی اشخاص حقیقی و حقوقی در تأسیس، ادامه و تعطیلی کسب و کار است. با توجه به اینکه ارتباط وثیقی بین موارد موصوف و مقررات گذاری دولت‌ها وجود دارد و دولت‌ها بیشترین اثرگذاری را بر تأسیس و ایجاد کسب و کار داشته و با وضع مقررات، شرایط ایجاد و تأسیس کسب و کار را با محدودیت و موانعی همراه می‌کنند، قانونی بودن این مقررات بایستی مورد مذاقه قرار گیرد. از آنجایی که دیوان عدالت اداری مهم‌ترین مرجع نظارتی بر مقررات گذاری دولت است نقش مهمی در تبیین آزادی کسب و کار و تضییق یا توسیع این مفهوم ایفا می‌کند. در پژوهش حاضر ابتدا با بررسی مفهوم آزادی کسب و کار و سپس رویکرد مقنن نسبت به آن و در نهایت با بررسی آرای ابطالی و وحدت رویه هیئت عمومی دیوان عدالت اداری این نتیجه حاصل می‌شود که مقنن و دیوان عدالت اداری نیز در اغلب موارد در جهت تسهیل‌گری و توسیع آزادی کسب و کار گام برداشته‌اند.

حسینی‌پور و همکاران (۱۴۰۰) در پژوهشی تحت عنوان نقش دیوان عدالت اداری در تحقق حقوق شهروندی، از عصر روشن‌گری به بعد، جامعه‌ی بشری به تعریف جدیدی از انسان و جهان پرداخت. طی این سال‌ها انسان به عنوان موجودی ذی‌حق شناخته شده است. شکل‌گیری و نهادینه شدن یک جامعه دموکراتیک و پایدار مستلزم توجه جدی به حقوق شهروندی می‌باشد. شهروندی موقعیتی است که شامل مجموعه‌ای از حقوق، وظایف و تعهدات است و به برابری، عدالت و استقلال تکیه و تأکید دارد. به همین دلیل در ایران در راستای تحقق حقوق شهروندی و اصل ۱۷۳ قانون اساسی نهادی به عنوان دیوان عدالت اداری که وظیفه خطیر رسیدگی به شکایات و تظلمات مردم علیه تصمیمات و اعمال سازمان‌های اداری و دولتی را به عهده دارد، زیر نظر قوه قضائیه تشکیل شده که با نظارت قضایی بر اعمال دولت دارد تا از حدود و وظایف و اختیارات‌شان تخطی نکنند و حقوق شهروندی را در حیطه وظیفه خود ارتقاء و تضمین کند. در آرای که از دیوان صادر شده است مبینیم که بیشتر رویکرد شهروند محور دارد تا دولت محور. هرچند دیوان عدالت نکات و قوت‌های مثبتی در این زمینه داشته است ولی به دلیل چالش‌های فرا روی که دارد هنوز نتوانسته حقوق شهروندی آن طوری که در حیطه وظیفه او است تضمین کند.

رستمی و افشاری (۱۳۹۸) در مقاله‌ی تحت عنوان «بررسی تطبیقی مسئولیت مدنی دولت و مراجع رسیدگی کننده به آن در حقوق ایران و انگلستان» نظام قانونی جایگاه مسئولیت مدنی دولت و مراجع صالح رسیدگی کننده به دعوی ناشی از آن در حقوق ایران در مقایسه با حقوق انگلستان نقد و بررسی شده است. مسئولیت مدنی در حقوق انگلستان ذیل عناوینی چون شبه جرم و مسئولیت مطلق کارکنان دولت (مسئولیت ولو اینکه تقصیر نکرده باشند لیکن ضرر و زیان ایجاد شده باشد) تلقی می‌شود بنابراین تفسیر موسعی از مسئولیت مدنی دولت مدنظر ایشان است و عناوینی چون تجاوز از اختیارات قانونی مقام قانونی، زیان ناشی از تبعیض نژادی یا قومی، حبس اشتباهی، تقصیر توقیف خودسرانه یا غیر قانونی و تحریم به نقض قرارداد از مقامات عمومی تحت عناوین شبه جرم شناسایی و در زمره مسئولیت مدنی دولت است. و از آن حیث وجوه افتراق مسدولیت مدنی در ایران با انگلستان مورد تحلیل قرار گرفته است. همچنین در خصوص حدود صالحیت هر یک از محاکم عام دادگستری و محاکم خاص اداری با توجه به قانون تشکیلات و آیین دادرسی دیوان عدالت اداری و قانون اساسی راهکارهای تشخیصی ارائه نموده است. ایشان بر ضرورت تسری اقدام مترقیانه آیین دادرسی کیفری سال ۹۲ در ماده ۲۵۵ مبنی بر جبران خسارت ناشی از تقصیر یا اشتباه قاضی در بازداشت شخص بی گناه موضوع ماده ۲۵۷ این قانون بر مسئولیت مدنی و جبران خسارت وارد شده از سوی کارکنان دولت در قوانین موضوعه پیشنهاداتی ارائه نموده‌اند.

فتحی، شفیع و وحیدی‌فر (۱۳۹۸) در مقاله با عنوان «نظام مطلوب دادرسی در ایران» با روش تحلیلی- توصیفی مهمترین آسیب‌های این دیوان‌های اداری را نظیر فقدان قانون عام اداری، مبانی نظری روشن و به تبع آن تشتت در نظام کنترلی این

مراجع، نداشتن آیین دادرسی اختصاصی، بی‌توجهی به اصول حقوق اداری و عدم استقلال و بی‌طرفی را مورد بررسی قرار می‌دهند و نشان می‌دهند نقایص پیش‌گفته به عملکرد نامطلوب آن‌ها دامن زده و در عمل آن‌ها را با مشکلات فراوانی روبه‌رو ساخته است. پس از شناسایی آسیب‌ها مهم‌ترین معیارها و اصول ضروری یک نظام مطلوب دادرسی اداری را معرفی می‌کنند و پیشنهاد می‌کنند قانونگذار رویکردی منسجم به این مراجع اتخاذ و مراجع همسان را در یکدیگر ادغام کند و الگوی یکسان برای آیین دادرسی دیوان‌ها پیش‌بینی نماید و اصول حداقلی دادرسی منصفانه همچون حضوری و علنی بودن جلسات، امکان طرح ادله و دفاعیات، حق تجدیدنظرخواهی و غیره در این آیین دادرسی اختصاصی پیش‌بینی شود و به تشریفات نبودن و طولانی شدن رسیدگی‌ها و اصول حقوق اداری مانند اصل سرعت در رسیدگی اقتصاد آیین دادرسی و غیره تأکید شود برای تسریع دسترسی شعبه‌ای از دیوان در مراکز استانها تأسیس و بر آن‌ها نظارت فرجامی و در جای خود ماهوی داشته باشد. ایشان در طراحی یک نظام مطلوب دادرسی و نظارت شکلی مراجع قضایی، یک شورای مستقل و بی‌طرف را برای نظارت اداری بر عملکرد دیوان پیشنهاد می‌نمایند.

جلالی، حسونند و میری (۱۳۹۶) در مقاله‌ای تحت عنوان «تفکیک صلاحیت دیوان عدالت اداری و دادگاه عمومی در دعوی مسئولیت مدنی علیه دولت» در پژوهشی مبتنی بر مطالعه آراء قضایی به تبیین و تشریح نحوه تفکیک دعوی مسئولیت مدنی علیه دولت در دیوان عدالت اداری و دادگاه عمومی پرداخته و رویه قضایی پرداخته است. در آرای قضایی مشاهده می‌شود شعب رویه‌های متفاوتی را در تشخیص صلاحیت یا عدم صلاحیت دیوان در این گونه دعوی اتخاذ نموده‌اند و تاکنون هیات عمومی در تمیز دقیق مرز صلاحیت دیوان از دادگاه عمومی در احراز تخلف دولت و مسئولیت مدنی او رای وحد رویه صادر نموده است. نظر به اینکه صلاحیت دادگاه عمومی عام و اصل است و دادگاه عمومی لزومی بر اثبات صلاحیت خود ندارد. لیکن دیوان عدالت اداری مبتنی بر اصل ۱۷۳ قانون اساسی به منظور احقاق حق و تظلم خواهی مردم از دولت، وظیفه نظارت قضایی بر اعمال اداری را بر عهده دارد و در دعوی تخطی دستگاه‌های دولتی از قواعد حقوق عمومی که منشاء قراردادی نداشته و مبنای مسئولیت دولت تقصیر نیست و نیازی به احراز تخلف دولت نیست، در صلاحیت دیوان عدالت اداری است. در این مقاله بین واژه تصدیق خسارت و احراز تخلف تفکیک قایل شده و به تفاوت‌های این دو در قانون سال ۸۵ و ۹۲ پرداخته و آثار آن را در تشخیص صلاحیت با توجه به ارای صادره قضایی مورد مذاقه قرار داده است.

کاشانی (۱۳۹۵) در مقاله‌ای تحت عنوان «مرجع صالح برای رسیدگی به دعوی مسئولیت به طرفیت دولت» ضمن بررسی پیشینه شورای دولتی فرانسه به عنوان سلف دیوان عدالت اداری به واکاوی آثار جداسازی خواسته احراز وقوع تخلف و تصدیق خسارت و فرع بودن مطالبه خسارت به احراز وقوع تخلف اداره پرداخته و نهایتاً به دسته‌بندی جهت دعوی مطالبه خسارت و احراز وقوع تخلف در دو مرجع دادگاه عمومی و دیوان عدالت اداری و محدوده کلی صالحیت هر دو مرجع را توضیح می‌دهد.

جلالی و سعیدی روشن (۱۳۹۵) در مقاله خود با عنوان «نقش دیوان عدالت اداری در صیانت از قانون اساسی» به امکان سنجی حمایت از اصول قانون اساسی از طریق دیوان عدالت اداری پرداخته‌اند.

فلاح‌زاده و نجابت‌خواه (۱۳۹۳)، در مقاله خود با عنوان «نظارت قضایی دیوان عدالت اداری بر انتصاب‌های اداری» بر این امر تأکید نموده‌اند که نظارت قضایی بر انتصاب‌های اداری در صلاحیت‌های ویژه شعب دیوان می‌باشد و در خارج از صلاحیت هیئت عمومی دیوان عدالت اداری قرار دارد.

رضایی‌زاده و عبدالهی (۱۳۹۲) در مقاله خود با عنوان «استتکاف مقامات اداری از اجرای آرای شعب دیوان عدالت اداری» به بررسی ضمانت اجراهای قانونی استتکاف مقامات دولتی از آرای شعب دیوان «پرداخته‌اند.

بنابر تحقیقات انجام شده در سامانه‌های رسمی موجود در زمینه مقالات و پایان‌نامه‌های کشور و همچنین کتب نگاشته شده در حوزه حقوق عمومی، اگر چه در زمینه ابعاد مختلف نظارت دادرسی اداری بر مقررات دولتی مطالب مختلفی قابل مشاهده و دسترسی است، اما با توجه به هدف این رساله که در پی بررسی وضعیت شرکت‌های دولتی و وابسته به دولت در دادرسی‌های اداری است، تلاش بر آن است تا ضمن استفاده از یافته‌های سایر کتب، مقالات و پایان‌نامه‌ها، بررسی کارآمد و عملیاتی در زمینه‌ی وضعیت شرکت‌های دولتی و وابسته به دولت در دادرسی‌های اداری در نظام جمهوری اسلامی ایران پیش‌بینی شود که فاقد اشکالات اصلی موجود باشد.

از مهمترین وجوه تمایز این اثر با سایر آثار در این زمینه آن است که در پژوهش حاضر علاوه بر تنظیم ارتباط دادرسی اداری با سایر مراجع صلاحیت‌دار جهت نظارت بر وضعیت شرکت‌های دولتی و وابسته به دولت و ارتقاء نقش دادرسی اداری در زمینه نظارت بر شرکت‌های دولتی و وابسته به دولت پرداخته شود و حال آنکه بخش عمده‌ای از مؤلفه‌های مدنظر نویسنده در آثار سایر نویسندگان حقوقی مغفول بوده و یا به درستی بدان پرداخته نشده است. لذا، تأکید نویسنده این رساله بر آن است که در وهله‌ی اول به بررسی و تحلیل موضوعاتی بپردازد که در سایر آثار علمی مغفول بوده‌اند. در وهله‌ی دوم تلاش خواهد شد تا در آن قسمت‌هایی که حقوق‌دانان اقدام به طرح اشکال و بررسی موضوع کرده‌اند، یافته‌هایی جدید بر آثار منتشره اضافه شود.

ضرورت و اهمیت پژوهش پیش رو از آن جایی است که امروزه دادرسی اداری به ضرورت حوادث اجتماعی جایگاه پراهمیتی در برقراری «حکومت قانون» و نیل به عدالت در روابط «دولت» و «مردم» بازی می‌کند. علی‌رغم چنین اهمیتی، در نظام حقوقی ایران موضوع فرآیند و چگونگی دادرسی اداری در مراجع اداری ایران به نحو شایسته‌ای مورد بررسی قرار نگرفته است. به علاوه، مهم خواهد بود که در نهایت مشخص نماییم که آیین دادرسی مراجع عام اداری در نظام حقوقی ایران به چه نحو بوده و سازوکارها و تربیبات قانونی در این زمینه در چه سطحی قرار داد؟ چه بسا به دلیل عدم شناخت دقیق واقعیات، قوانینی وضع گردیده که در عمل ناکارایی خویش را نشان دهند.

در مقام بیان هدف اصلی این پژوهش، ذکر این نکته لازم است که پیش‌بینی مراجع متعدد جهت نظارت بر وضعیت و مقررات شرکت‌های دولتی و وابسته به دولت در نظام سیاسی جمهوری اسلامی ایران و عدم پیش‌بینی کامل الزامات و اقتضائات هر یک از این نظارت‌ها، منجر به بروز اختلافات و مناقشات سیاسی و بعضاً حقوقی زیادی مابین مراجع صلاحیت‌دار مربوطه و مقامات سیاسی کشور شده است که بررسی دقیق موضوع و ارائه‌ی راهکار اجرایی و مبتنی بر مبانی حقوقی یکی از ضرورت‌های دوران کنونی است. از سوی دیگر، با توجه به تأثیرات فراوانی که مقررات شرکت‌های دولتی و وابسته به دولت بر حقوق شهروندان دارد، پیش‌بینی سازوکارهایی که بتواند نظارت دادرسی اداری بر مقررات دولتی را تقویت نماید و از نقض مکرر قوانین جلوگیری کند، از جمله اهدافی است که انجام این پژوهش را توجیه می‌نماید.

شرکت‌های دولتی و وابسته به دولت در نظام حقوقی ایران نقش بسزایی در ارائه خدمات عمومی و اجرای سیاست‌های دولتی دارند. این شرکت‌ها به دلیل ماهیت دولتی خود، در برخی موارد از امتیازات و معافیت‌های خاصی برخوردارند؛ اما در عین حال، در صورت تخلف یا نقض حقوق شهروندان، تحت نظارت و رسیدگی مراجع دادرسی اداری قرار می‌گیرند (قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، اصل ۱۷۳).

مفهوم شرکت‌های دولتی و وابسته به دولت

شرکت‌های دولتی به واحدهای سازمانی اطلاق می‌شوند که با اجازه قانون به صورت شرکت تشکیل شده و تمام یا بیش از ۵۰ درصد سرمایه آن‌ها متعلق به دولت است (قانون محاسبات عمومی کشور، ماده ۴). این شرکت‌ها به عنوان ابزارهای اجرایی دولت در حوزه‌های مختلف اقتصادی و خدماتی فعالیت می‌کنند و نقش مهمی در تحقق اهداف کلان کشور دارند. شرکت‌های وابسته به دولت نیز به شرکت‌هایی گفته می‌شود که بخشی از سرمایه آن‌ها متعلق به دولت یا نهادهای عمومی است. این شرکت‌ها ممکن است در قالب مشارکت‌های عمومی-خصوصی یا به صورت شرکت‌های سهامی با سهام دولتی فعالیت کنند (هاشمی، ۱۳۸۷: ص ۱۱۲).

تفاوت اصلی بین شرکت‌های دولتی و وابسته به دولت در میزان سهام دولتی و نحوه کنترل و نظارت دولت بر آن‌هاست. به علاوه، شرکت‌های دولتی به طور مستقیم تحت نظارت دستگاه‌های نظارتی و مراجع دادرسی اداری قرار دارند، در حالی که شرکت‌های وابسته به دولت ممکن است با فرآیندهای نظارتی ساده‌تری مواجه باشند (آخوندی، ۱۳۹۰: ص ۷۵).

صلاحیت دیوان عدالت اداری در رسیدگی به دعاوی مرتبط با شرکت‌های دولتی دیوان عدالت اداری به عنوان مرجع صالح برای رسیدگی به شکایات و تظلمات مردم نسبت به مأمورین یا واحدها و آیین‌نامه‌های دولتی شناخته می‌شود (قانون تشکیلات و آیین دادرسی دیوان عدالت اداری، ماده ۱۰). این دیوان وظیفه رسیدگی به اعتراضات و شکایات اشخاص حقیقی و حقوقی از تصمیمات و اقدامات واحدهای دولتی، از جمله شرکت‌های دولتی را بر عهده

دارد. با این حال، در مورد شرکت‌های دولتی، تعیین مرجع صالح برای رسیدگی به دعاوی ممکن است با پیچیدگی‌هایی همراه باشد (مهروی، ۱۳۹۴: ص ۴۵).

بر اساس تبصره ۱ ماده ۱۰ قانون تشکیلات و آیین دادرسی دیوان عدالت اداری، تعیین میزان خسارات وارده از ناحیه مؤسسات و اشخاص مذکور در بندهای ۱ و ۲ این ماده پس از صدور رأی در دیوان بر وقوع تخلف، با دادگاه عمومی است (Majlis.ir، ماده ۱۰). این مقرر نشان می‌دهد که دیوان تنها مرجع تشخیص وقوع تخلف است و صلاحیت تعیین خسارت بر عهده دادگاه‌های عمومی گذاشته شده است.

رویه قضایی در مورد دعاوی علیه شرکت‌های دولتی

در رویه قضایی، در مواردی که دعوای مطالبه خسارت به طرفیت دولت یا شرکت‌های دولتی مطرح می‌شود، ابتدا باید تخلف واحد دولتی در دیوان عدالت اداری اثبات شود و سپس برای تعیین میزان خسارت به دادگاه عمومی مراجعه گردد (محمدی، ۱۳۹۸: ص ۶۱). این تفکیک مراحل دادرسی می‌تواند به پیچیدگی و طولانی شدن فرآیند رسیدگی منجر شود. به عنوان مثال، در پرونده‌ای که شاکی به تصمیم یکی از شرکت‌های دولتی اعتراض کرده بود، دیوان عدالت اداری ابتدا به بررسی صحت و سقم تصمیم مذکور پرداخت و پس از احراز تخلف، پرونده را برای تعیین میزان خسارت به دادگاه عمومی ارجاع داد (ملکی، ۱۴۰۰: ص ۸۹). این رویه نشان‌دهنده تعامل و تقسیم وظایف بین دیوان عدالت اداری و دادگاه‌های عمومی در رسیدگی به دعاوی مرتبط با شرکت‌های دولتی است.

نظام دادرسی اداری به عنوان یکی از ابزارهای نظارتی و اجرایی در جهت حفظ حقوق شهروندان و کنترل عملکرد دستگاه‌های دولتی عمل می‌کند. با این حال، نبود قانون عام اداری و چارچوب نظری روشن برای رسیدگی به دعاوی مرتبط با شرکت‌های دولتی، مشکلات متعددی را ایجاد کرده است. این خلأ قانونی منجر به تشتت در تصمیم‌گیری‌ها و رویه‌های قضایی شده و اعتماد عمومی به این مراجع را تحت تأثیر قرار داده است. در چنین شرایطی، تدوین قوانین جامع و ایجاد یک نظام یکپارچه می‌تواند به کاهش ابهامات و افزایش کارآمدی این سیستم کمک کند. همچنین، ایجاد وحدت رویه و تعریف دقیق صلاحیت‌های دیوان‌ها از دیگر راهکارهای ضروری برای بهبود وضعیت موجود است.

یکی از مسائل مهم در دادرسی اداری، عدم استقلال کافی برخی مراجع رسیدگی‌کننده است که می‌تواند موجب بروز تعارض منافع و کاهش اعتماد عمومی شود. استقلال این نهادها باید به گونه‌ای تضمین گردد که امکان مداخله‌های غیرقانونی از بین برود. در کنار این موضوع، بی‌طرفی قضات و کارکنان دیوان‌ها نیز باید تقویت شود. این امر با ایجاد سیستم‌های نظارتی داخلی و ارزیابی مداوم عملکرد قضات میسر خواهد شد. همچنین، تخصیص منابع مالی و انسانی مناسب به این مراجع می‌تواند نقش مهمی در ارتقای کارآمدی و کیفیت رسیدگی‌ها ایفا کند.

شرکت‌های دولتی و وابسته به دولت به دلیل نقش ویژه‌ای که در اقتصاد و خدمات عمومی ایفا می‌کنند، مشمول مقررات خاصی در نظام دادرسی اداری هستند. این شرکت‌ها باید به گونه‌ای نظارت شوند که ضمن حفظ منافع عمومی، حقوق شهروندان نیز رعایت گردد. با این حال، پراکندگی قوانین و نبود ضوابط مشخص، فرآیند رسیدگی به تخلفات این شرکت‌ها را پیچیده کرده است. تدوین قوانین شفاف و هماهنگ برای رسیدگی به تخلفات شرکت‌های دولتی، از جمله راهکارهایی است که می‌تواند نظام دادرسی را مؤثرتر سازد.

برای دستیابی به یک نظام دادرسی اداری مؤثر، لازم است ساختارهای کنترلی تقویت شده و فرآیندهای رسیدگی به دعاوی ساده‌سازی شوند. ادغام دیوان‌های مشابه و یکسان‌سازی قوانین می‌تواند به کاهش تشتت رویه‌ها کمک کند. همچنین، طراحی مکانیزم‌هایی برای ارزیابی عملکرد این مراجع و بهبود پیوسته آن‌ها ضروری است. با اجرای این اصلاحات، می‌توان انتظار داشت که نظام دادرسی اداری به مراتب پاسخگوتر و کارآمدتر عمل کند و حقوق شهروندان به شکل بهتری تأمین گردد.

اصلاحات ساختاری در نظام دادرسی اداری باید به گونه‌ای طراحی شود که شفافیت و پاسخگویی در رأس اولویت‌ها قرار گیرد. این امر مستلزم تدوین دستورالعمل‌های جامع برای کلیه مراحل دادرسی است. همچنین، ایجاد سامانه‌های الکترونیکی برای

ثبت و پیگیری دعاوی، می‌تواند فرآیند رسیدگی را سرعت بخشیده و از بروز فساد جلوگیری کند. شفافیت در عملکرد دیوان‌ها، نظارت عمومی را تسهیل کرده و به تقویت اعتماد شهروندان به این نهادها منجر خواهد شد.

ارتقای دانش حقوقی قضات و کارکنان دیوان عدالت اداری یکی دیگر از اقدامات اساسی برای بهبود نظام دادرسی است. آموزش‌های مستمر و به‌روز نگه داشتن دانش تخصصی آن‌ها، نقش بسزایی در افزایش کیفیت رسیدگی‌ها دارد. این آموزش‌ها باید علاوه بر مباحث حقوقی، شامل اصول اخلاق حرفه‌ای و رفتار عادلانه نیز باشد. علاوه بر این، گسترش فرهنگ حقوقی در جامعه از طریق برنامه‌های آموزشی عمومی، می‌تواند مشارکت مردم در نظارت بر عملکرد نهادهای دولتی را افزایش دهد.

یکی دیگر از چالش‌های دادرسی اداری، عدم دسترسی کافی شهروندان به این مراجع است. بسیاری از مناطق دورافتاده فاقد دفاتر نمایندگی دیوان عدالت اداری هستند که این امر مانع از بهره‌مندی شهروندان از حقوق خود می‌شود. توسعه زیرساخت‌های الکترونیکی و ایجاد دفاتر منطقه‌ای می‌تواند به بهبود دسترسی به خدمات دادرسی کمک کند. همچنین، ارائه مشاوره‌های حقوقی رایگان به افراد کم‌برخوردار می‌تواند امکان دفاع از حقوق آن‌ها را فراهم نماید.

در کنار مسائل فوق، توجه به رعایت اصول حقوق بشر و کرامت انسانی در دادرسی اداری بسیار حائز اهمیت است. این اصول باید در تمامی مراحل رسیدگی رعایت شده و امکان ارائه دفاعیات کامل به طرفین دعوی داده شود. علاوه بر این، جلوگیری از طولانی شدن فرآیند دادرسی با تنظیم زمان‌بندی‌های دقیق و الزام‌آور، می‌تواند از اتلاف وقت و هزینه‌ها جلوگیری کند. رعایت این اصول موجب ارتقای عدالت اداری و تقویت حاکمیت قانون خواهد شد.

ضرورت اصلاحات قانونی در دادرسی اداری به ویژه برای شرکت‌های دولتی، مستلزم مشارکت تمامی ذی‌نفعان از جمله دولت، نهادهای مدنی و کارشناسان حقوقی است. این فرآیند باید به گونه‌ای پیش رود که تمامی نیازها و چالش‌ها شناسایی شده و پاسخ‌های مناسبی برای آن‌ها ارائه گردد. همفکری و تعامل مستمر بین این گروه‌ها می‌تواند به ایجاد چارچوب‌های قانونی کارآمدتر منجر شود. همچنین، مشارکت مردم در این فرآیند می‌تواند زمینه‌ساز تقویت مشروعیت نظام دادرسی باشد.

در نهایت، دستیابی به یک نظام دادرسی اداری مؤثر و پاسخگو نیازمند عزم جدی و تلاش مستمر است. با اجرای اصلاحات پیشنهادی، می‌توان به ایجاد سیستمی کارآمد، شفاف و عادلانه دست یافت که ضمن حمایت از حقوق شهروندان، به بهبود عملکرد شرکت‌های دولتی نیز کمک کند. این رویکرد نه تنها موجب افزایش اعتماد عمومی خواهد شد، بلکه به توسعه پایدار و ارتقای حکمرانی خوب در کشور نیز کمک شایانی خواهد کرد.

نتیجه‌گیری

شرکت‌های دولتی امروزه نقش بسیار پررنگی در مناسبات سیاسی- اقتصادی کشور بازی کرده و از اهمیت درخور توجهی برخوردارند؛ اما آنچه در این شرکت‌ها جلب توجه می‌کند ساختار منحصر به فرد آن‌هاست که از یک رو همچون یک تاجر عمل کرده و بایستی به فکر کسب سود و منفعت بنگاه اقتصادی خویش باشند و از طرف دیگر ارائه خدمات عمومی را برعهده دارند. این نقش دوگانه، منجر به پیچیدگی ساختار این شرکت‌ها و به تبع آن عدم شفافیت جایگاه آن‌ها در ساختار حقوقی کشور می‌گردد. این درحالی است که این شرکت‌ها اگرچه در ظاهر از ساختار شرکت‌های تجاری پیروی می‌کنند اما از آن روی که تعداد آن‌ها به شدت افزایش یافته و به دلیل نقش تأمین‌کنندگی خدمات عمومی اهمیت روزافزونی یافته‌اند، قانونگذار قوانین مخصوصی را برای آن‌ها در نظر گرفته و این نهادهای دولتی را از سیطره حقوق خصوصی خارج نموده است تا جایی که از شباهت این شرکت‌ها با شرکت‌های تجاری تنها در عرصه نظر می‌توان سراغ گرفت.

با توجه به نقش گسترده‌ی دولت‌ها در اداره‌ی هر کشوری، همواره نظارت بر اعمال آن‌ها و صیانت از حقوق شهروندان در تعامل با آن‌ها به عنوان یک ضرورت تلقی شده است. با تغییر نقش دولت‌ها به «دولت‌ها رفاه»¹ و در نتیجه، مداخله‌ی روزافزون آن‌ها در امور و حوزه‌های مختلف جامعه، امکان تضییع حقوق شهروندان در روابط و تعاملات پیچیده و روزافزون مردم با دولت

¹ Welfare state

بیشتر شده و ضرورت اعمال نظارت بر دولت‌ها و صیانت از حقوق شهروندان را بیشتر کرده است. این واقعیات سبب شده است تا در نگاه کلاسیک، کنترل قدرت به عنوان هدف اصلی حقوق عمومی معرفی شود.

از سوی دیگر، امروزه در حوزه دادرسی اداری نیز کنترل حقوقی اعمال اداری به منزله‌ی محور دادرسی اداری دانسته می‌شود؛ به گونه‌ای که برخی در میان تعاریف مطروحه در خصوص مفهوم دادرسی اداری، اولین تعریف دادرسی اداری را حقوق مربوط به کنترل قدرت دولت دانسته‌اند.

بررسی مکاتب و نظریات مختلف حقوقی گویای آن است که در کتب و مقالات مختلف، نظارت بر دولت از طرق مختلفی پیش‌بینی شده است که «دادرسی اداری» بر تصمیمات، اقدامات و مقررات سازمان‌های حکومتی یکی از مهمترین و مرسوم‌ترین سازوکارها در این میان شناخته می‌شود. از جمله مهم‌ترین آثار دادرسی اداری آثار دادرسی اداری بر وضعیت شرکت‌های دولتی و وابسته می‌توان به صیانت از هنجارهای برتر در سلسله مراتب قوانین و تضمین حقوق و آزادی‌های شهروندان اشاره کرد که در یک کلام می‌توان همه‌ی این موارد را به مهار قدرت افسار گسیخته‌ی دولت تعبیر کرد.

علاوه بر نکته کلیدی فوق که در جهت تبیین حوزه و حدود تحقیقات حاضر واجد اهمیت می‌باشد، توجه به این نکته لازم است که همان‌طور که از عنوان این تحقیق برمی‌آید، رویکرد کلی نویسنده در انجام این پژوهش آن است که کارآمدی و اثرگذاری دادرسی اداری جهت نظارت بر مقررات دولتی ارتقا دهد و از این جهت تلاش خواهد شد تا طرح همه‌ی موضوعات مقرر در این تحقیق، در همین راستا باشند و از طرح موضوعاتی که تنها وضعیت شرکت‌های دولتی و وابسته به دولت در دادرسی اداری هستند و لیکن در راستای ارتقای کارآمدی دادرسی اداری جهت نظارت بر شرکت‌های دولتی و وابسته به دولت فاقد اهمیت یا اثرگذاری می‌باشند، خودداری شود.

وجود اصل سلسله مراتب شرکت‌های دولتی برای داشتن یک نظام اداری منسجم و کارآمد از مهمترین ضروریات شرکت‌های دولتی و وابسته به دولت محسوب می‌شود که برای برقراری نظم و انضباط و همچنین افزایش راندمان پرسنل سازمان در حقوق اداری مورد توجه قرار گرفته است. بر اساس اصل سلسله مراتب اداری، مقامات مافوق و مادون سیستم اداری به صورت زنجیروار و طولی با یکدیگر در ارتباط هستند و همچنین اوامر و فرامین روسای شرکت‌های دولتی به مرئوسین در چهارچوب قوانین و مقررات، که برگرفته از شرع مقدس می‌باشد ابلاغ می‌شود. و تمامی تصمیمات اتخاذ شده در راستای دستورات و اوامر مافوق می‌باشد. البته در صورت مغایرت اوامر آمره با قوانین و مقررات، قانون پیش‌بینی لازم را برای شخص مرئوس در نظر گرفته است تا با ارائه گزارش کتبی به مافوق، مغایرت دستور صادره با قوانین موجود را به اطلاع مقام مافوق رسانده و در صورت اصرار مافوق مبنی بر اجرای دستور، مجازات تخلف و یا جرم احتمالی مشمول فرد مادون نمی‌شود و فقط مقام آمره را شامل می‌شود. از طرفی دیگر ارتباط موجود بین اعمال اداری با حقوق و آزادی‌های شهروندی ارباب رجوع، این امکان را به وجود می‌آورد که شاید حقوق شهروندان مورد تعرض واقع شود لذا بحث نظارت سلسله مراتبی در این زمینه پیش‌بینی شده است تا با استفاده از ابزارها و مکانیسم‌های موجود ضمانت اجرایی این مهم را فراهم نماید. نظارت سلسله مراتبی که به عنوان نظارت دورن سازمانی در سازمان‌های متمرکز اداری هم نام برده می‌شود با نظام‌مند نمودن و قاعده‌مند کردن اصل سلسله مراتب اداری، فعالیت‌های اجرایی نظام اداری را کنترل و ارزیابی می‌نماید و با اعمال اداری صحیح، نظارت دورن سازمانی را بر اساس قوانین و مقررات و تعیین حدود و اختیارات، و همچنین اطاعت از مقامات مافوق از سوی پرسنل مادون و ایجاد اعتماد در ارباب رجوع و شهروندان جهت مراجعه به مقامات مافوق اداری، سعی در ایجاد سیستم اداری سالم و منظم بر مبنای اصول حقوق اداری با رعایت مصلحت عمومی جامعه را دارد.

منابع

- اردشیر، علی (۱۳۸۹). سازکارهای نظارت بر شرکت‌های دولتی. تهران: نشر نوآور.
- امامی، محمد و استوارسنگری، کورش (۱۳۸۹). حقوق اداری. چاپ دوازدهم، تهران: نشر میزان.
- انصاری، ولی‌اله (۱۳۸۹). کلیات حقوق اداری. چاپ هشتم، تهران: نشر میزان.
- بوشهری، جعفر (۱۳۷۶). حقوق اساسی. چاپ اول، تهران: انتشارات گنج دانش.

- پوراستاد، مجید (۱۳۸۷). اصول و قواعد آیین دادرسی فراملی (ترجمه). چاپ اول، تهران: انتشارات شهر دانش.
- رستمی، ولی و آقایی طوق، مسلم و لطفی، حسن (۱۳۸۸). دادرسی عادلانه در مراجع اختصاصی اداری ایران. چاپ اول، تهران: انتشارات دانشکده حقوق دانشگاه تهران.
- روناک م. اسمیت (۱۳۸۸). قواعد حقوق بین‌المللی بشر. ترجمه فاطمه کیهانلو، چاپ اول، تهران: انتشارات دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران.
- شاه‌حیدری پور، محمدعلی و همتی، مجتبی (۱۳۸۹). شرح اصول رفتار قضایی (بنگلور). چاپ نخست، تهران: خرسندی.
- شمس، عبدالله (۱۳۸۶). آیین دادرسی مدنی. دوره پیشرفته، جلد نخست، چاپ شانزدهم، تهران: انتشارات دراک.
- شمس، عبدالله (۱۳۸۷). آیین دادرسی مدنی. دوره پیشرفته، جلد دوم، چاپ شانزدهم، تهران: انتشارات دراک.
- غمامی، مجید و محسنی، حسن (۱۳۸۲). آیین دادرسی مدنی فراملی. چاپ سوم، تهران: انتشارات شرکت سهامی انتشار.
- فرکمان، آنکه و گریش، توماس (۱۳۸۸). دادگستری در آلمان. ترجمه محمد صدر توحیدخانه و حمید بهره‌مند بگ نظر، چاپ دوم، تهران: انتشارات سمت.
- قاری سیدفاطمی، سید محمد (۱۳۸۸). حقوق بشر در جهان معاصر. دفتر دوم: جستارهایی تحلیلی از حقها و آزادیها، تهران: شهردانش.
- کاتوزیان، ناصر (۱۳۹۷). حقوق مدنی: اموال و مالکیت. تهران: انتشارات میزان.
- کاترین الیوت و کاترین ورنون (۱۳۸۷). نظام حقوقی فرانسه. ترجمه صفر بیک زاده، چاپ اول تهران: انتشارات سمت.
- متین دفتری، احمد (۱۳۴۳). آیین دادرسی مدنی و بازرگانی. جلد دوم، چاپ دوم، تهران: انتشارات مجد.
- میرمحمدصادقی، حسین (۱۳۹۸). حقوق اداری. تهران: نشر دادگستر.
- حسینی، فرهاد (۱۴۰۱). بررسی آرای قضایی در حقوق اداری. تهران: میزان.
- مولاییگی، غلامرضا (۱۳۹۳). صلاحیت و آیین دادرسی دیوان عدالت اداری. چاپ اول تهران: انتشارات جنگل - جاودانه.
- نصیری، محمد (۱۴۰۲). تطبیق نظام‌های حقوقی در دعاوی اداری. تهران: میزان.
- هاشمی، سید محمد (۱۳۸۴). حقوق بشر و آزادی‌های اساسی. چاپ اول، تهران: نشر دادگستر.
- هداوند، مهدی (۱۳۹۱). حقوق اداری تطبیقی. چاپ سوم. تهران: سمت.
- همتی، مجتبی (۱۳۹۳). حقوق شهروندی و نسل دوم حقوق بشر. تهران: انتشارات خرسندی.
- همتی، مجتبی و شریفی، ارکان (۱۳۹۳). حقوق اداری تطبیقی: ترجمه قانون آیین دادرسی اداری لتونی. تهران: انتشارات خرسندی.
- ساقیان، محمد مهدی (۱۳۸۵). اصل برابری سلاح‌ها در فرآیند کیفری (با تکیه بر حقوق فرانسه و ایران). مجله حقوقی دادگستری، شماره‌های ۵۶-۵۷.
- گرچی ازندریانی، علی اکبر (۱۳۸۷). حاکمیت قانون و محدودیت‌های حق دادخواهی در دیوان عدالت اداری. نشریه حقوق اساسی، سال پنجم، شماره ۹.
- غمامی، مجید و محسنی، حسن (۱۳۸۵). اصول تضمین‌کننده عملکرد دموکراتیک در دادرسی و اصول مربوط به ویژگی‌های دادرسی مدنی. مجله حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران، شماره ۷۴.
- فلاح‌زاده، علی محمد (۱۳۹۲). تحولات حق استماع در حقوق اداری انگلستان و ایران. فصلنامه پژوهش حقوق عمومی، سال پانزدهم، شماره ۴۱.
- یاوری، اسدالله (۱۳۹۳). از دادرسی تا دادرسی منصفانه: تحول در مفهوم و قلمرو کلاسیک دادرسی و تضمینات آن. مجله تحقیقات حقوقی، شماره ۶۸.
- یاوری، اسدالله (۱۳۸۳). حق برخورداری از دادرسی منصفانه و آیین دادرسی نوین. فصلنامه حقوق اساسی، شماره ۲.
- یاوری، اسدالله (۱۳۹۴). از حقوق کیفری تا قلمرو کیفری: تسری تضمینات کیفری در دادرسی منصفانه به رسیدگی‌های شبه کیفری. مجله مطالعات حقوقی دانشگاه شیراز، دوره هفتم، شماره ۲.

- Ardeshir, A. (2010). *Mechanisms of oversight over state-owned companies*. Tehran: Novavar Publications. [in Persian]
- Emami, M., & Ostovarsangari, K. (2010). *Administrative law* (12th ed.). Tehran: Mizan Publications. [in Persian]
- Ansari, V. (2010). *General principles of administrative law* (8th ed.). Tehran: Mizan Publications. [in Persian]
- Boushehri, J. (1997). *Constitutional law* (1st ed.). Tehran: Ganj-e Danesh Publications. [in Persian]
- Pourestad, M. (2008). *Principles and rules of transnational procedural law* (Trans.) (1st ed.). Tehran: Shahr-e Danesh Publications. [in Persian]
- Rostami, V., Aghaei Togh, M., & Lotfi, H. (2009). *Fair trial in specialized administrative authorities of Iran* (1st ed.). Tehran: Publications of the Faculty of Law, University of Tehran. [in Persian]
- Ronak M. Smith. (2009). *Rules of international human rights law* (F. Keyhanlou, Trans.) (1st ed.). Tehran: Publications of the Faculty of Law and Political Science, University of Tehran. [in Persian]
- Shahheidaripour, M. A., & Hemmati, M. (2010). *Commentary on the principles of judicial conduct (Bangalore)* (1st ed.). Tehran: Khersandi Publications. [in Persian]
- Shams, A. (2007). *Civil procedure law (Advanced course, Vol. 1)* (16th ed.). Tehran: Darak Publications. [in Persian]
- Shams, A. (2008). *Civil procedure law (Advanced course, Vol. 2)* (16th ed.). Tehran: Darak Publications. [in Persian]
- Ghamami, M., & Mohseni, H. (2003). *Transnational civil procedure law* (3rd ed.). Tehran: Sherkat-e Sahami-e Enteshar Publications. [in Persian]
- Forkmann, A., & Griesch, T. (2009). *Judiciary in Germany* (M. Sadr Tohidkhaneh & H. Bahremand Beg Nazar, Trans.) (2nd ed.). Tehran: SAMT Publications. [in Persian]
- Ghari Seyedfatemi, S. M. (2009). *Human rights in the contemporary world (Vol. 2: Analytical essays on rights and freedoms)*. Tehran: Shahr-e Danesh Publications. [in Persian]
- Katouzian, N. (2018). *Civil law: Property and ownership*. Tehran: Mizan Publications. [in Persian]
- Catherine Elliott & Catherine Vernon. (2008). *The French legal system* (S. Beykzadeh, Trans.) (1st ed.). Tehran: SAMT Publications. [in Persian]
- Matin Daftari, A. (1964). *Civil and commercial procedure law (Vol. 2)* (2nd ed.). Tehran: Majd Publications. [in Persian]
- Mirmohammadsadeghi, H. (2019). *Administrative law*. Tehran: Dadgostar Publications. [in Persian]
- Hosseini, F. (2022). *Analysis of judicial opinions in administrative law*. Tehran: Mizan Publications. [in Persian]
- Molabeygi, G. (2014). *Jurisdiction and procedure of the Administrative Court of Justice* (1st ed.). Tehran: Jangal-Javdaneh Publications. [in Persian]
- Nasiri, M. (2023). *Comparative legal systems in administrative claims*. Tehran: Mizan Publications. [in Persian]
- Hashemi, S. M. (2005). *Human rights and fundamental freedoms* (1st ed.). Tehran: Dadgostar Publications. [in Persian]
- Hedavand, M. (2012). *Comparative administrative law* (3rd ed.). Tehran: SAMT Publications. [in Persian]
- Hemmati, M. (2014). *Citizenship rights and the second generation of human rights*. Tehran: Khersandi Publications. [in Persian]
- Hemmati, M., & Sharifi, A. (2014). *Comparative administrative law: Translation of the Latvian administrative procedure law*. Tehran: Khersandi Publications. [in Persian]
- Saghian, M. M. (2006). The principle of equality of arms in the criminal process (With emphasis on French and Iranian law). *Legal Journal of Justice*, (56-57). [in Persian]
- Gorji Azandaryani, A. A. (2008). Rule of law and limitations on the right to sue in the Administrative Court of Justice. *Constitutional Law Journal*, 5(9). [in Persian]
- Ghamami, M., & Mohseni, H. (2006). Principles ensuring democratic functioning in proceedings and principles related to the characteristics of civil procedure. *Journal of Law and Political Science, University of Tehran*, (74). [in Persian]

- Fallahzadeh, A. M. (2013). Developments in the right to be heard in English and Iranian administrative law. *Public Law Research Quarterly*, 15(41). [in Persian]
- Yavari, A. (2014). From adjudication to fair adjudication: Evolution in the concept and classical scope of adjudication and its guarantees. *Legal Research Journal*, (68). [in Persian]
- Yavari, A. (2004). The right to a fair trial and modern procedural law. *Constitutional Law Quarterly*, (2). [in Persian]
- Yavari, A. (2015). From criminal law to the criminal sphere: Extending criminal guarantees in fair adjudication to quasi-criminal proceedings. *Legal Studies Journal, University of Shiraz*, 7(2). [in Persian]
- Council of Europe, (1996), *Administration and You: Principles of Administrative Law Concerning the Relations between Administrative Authorities and Private Persons - A Handbook*, Strasbourg: Council of Europe.
- Folke Bernadotte Academy (FBA) and Office for Democratic Institutions and Human Rights (ODIHR), (2013), *Monitoring Administrative Justice, Handbook*, available at: www.osce.org/odihr, last visited: 2016, 28, 6.
- Dovydas Vitkauskas and Grigoriy Dikov, (2012), *Protecting the Right to a Fair Trial under the European Convention on Human Right*, Human Rights Handbooks, Strasbourg: Council of Europe.
- Administrative Justice and Tribunals Council (AJTC), “Principles for Administrative Justice”, (2010), available at: http://ajtc.justice.gov.uk/docs/principles_web.pdf, last visited: 2016, 28, 6.
- Maciej, Bernatt, (2010), “The Principle of Procedural Fairness and its Implementation in the Administrative Proceedings - perspective of the Country in the Democratic Transition”, 8th World Congress of the International Association of Constitutional Law (IACL) Mexico City, 6-10 December 2010, Electronic copy available at: <http://ssrn.com/abstract=1864858>, last visited: 2016, 24,11.
- Council of Europe/European Court of Human Rights, (2014), “Guide on Article 6 of the Convention – Right to a fair Trial (Criminal Limb)”, available in: http://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_6_criminal_ENG.pdf.
- European Court of Human Rights, (2007-2016), Reports of judgments and decisions, available in: http://www.echr.coe.int/Pages/home.aspx?p=caselaw&c=#n14623554475330710737296_pointer.